

kası ile okunan ezana velev en doğru bir tercüme ile de olsa itibar yoktur. Tamamıyla dinî bir ibadet mevzuu olan ezan ve kâmeti aslî şeklinden çıkarıp şu veya bu dille okumaya zorlayıcı hükümlerin, ezan ve kâmeti din lisanıyla okumak yasağının ahîren Büyük Millet Meclisi'nin kaldırılması hadisesinin vatandaşlar üzerinde husûle getirdiği büyük ferahlık ve hoşnutluk yurdun muhtelif bölgelerinden gelen yazılarda açıklanmaktadır" şeklinde bir tesbite yer verilmesi, Diyanet teşkilâtının ve halkın on sekiz yıl kadar süren bu yasa ve baskılara karşı tavırlarının anlaşılması bakımından önemlidir. Tamimin son paragrafında, "Bu yolda yapılan tebligat üzerine ilinizde / ilçenizde hâsıl olan durum hakkında bilgi verilmekle beraber hangi gün ve vakitten itibaren tatbikata başlandığının ve ezanı, kendisine mahsus olan usul ve dinî lisanla okumayı bilmeyen müezzinler bulunup bulunmadığının, şayet böyleleri varsa bu hususta ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesi lüzumu ehemmiyetle beyan olunur" denilmesi, Diyanet câmiyasının bu dönemde içine düştüğü durumu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Yasağın kalkmasıyla birlikte ramazan ayında minarelerden yükselen ezanlar büyük bir sevinçle karşılanmış, selâtin camilerinin minarelerinde çifte ezanlar ve salâlar okunmuş, sabah ezanlarını dinlemek için camilerin etrafında toplananların secdeye kapanıp yeri öptükleri görülmüştür. Ülkenin her tarafında kurbanlar kesilmiş, zamanın hükûmetine ve millet meclisine tebrik ve teşekkür telgrafları gönderilmiştir (SR, IV/82, s. 103-105). Öte yandan zamanın başbakanı ve bazı bakanları, ezanın aslî şekliyle okunmasına karşı çıkan bazı kişiler tarafından inkılâplara aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmakla tehdit edilmiştir (a.g.e., IV/84, s. 140-141). 27 Mayıs 1960 ihtilâlinde ve 12 Eylül 1980 hareketinden sonra da ezanın Türkçe okunması gündeme gelmiş, ancak küçük bir grubun bu konudaki teşebbüsleri ilgi görmemiştir.

Türkçe ezan filmlere de konu teşkil etmiştir. 1991 yılında çevrilen, senaryosunu Ömer Lütfi Mete'nin yazdığı, İsmail Güneş tarafından yönetilen "Çizme" adlı filmde, Karadeniz bölgesinde bir kasabada bütün halkın Arapça ezan yasağına karşı tepki ve direnişleri, yasağı uygulamaya çalışan nahiye müdürüne kar-

şı verdiği mücadele ve yasağın kalkmasından duyduğu engin mutluluk anlatılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kanun Lâyiğaları, TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, nr. 186, 1/78, 3/1/9, 2/6, 7; *Düstâr*, Üçüncü tertip, XXII, Ankara 1941, s. 418; Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, İstanbul 1918; a.e. *Doğru Yol* (haz. Müjgan Cunbur), Ankara 1976, s. 11; *Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1938-1967; Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul 1954), İstanbul 1985, s. 17-18, 133-134, 190-192; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1967, s. 340; G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1972, s. 45-47; Cernat Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, İstanbul 1973, s. 259-260; Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul 1973, s. 262; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* 1918-1938, Ankara 1983, s. 476, 479, 530, 531, 543, 544, 546; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kırıatlı), Ankara 1984, s. 411; Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı - I Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara 1989, s. XVII-XIX, 100-101, 243; Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, [İstanbul] 1991 (Simavi Yayınları), s. 204; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din / Devlet İlişkileri*, Ankara, ts., II, 425-428, 505-511; III, 369-400; M. Ertuğrul Düzdağ, *Düşman Acımaz*, İstanbul 1994, s. 77-89; a.mlf., "Ezan - 1932", *Milli Gazete*, İstanbul 9 Kasım 1993; Tahirül-mevlevî, "Ezan Hakkında Mâlumat ve Hâlîsâne Bazı Temenniyat", *SR*, X/236 (1329), s. 29-31; Ayas, "Mürteciler Karşısında Din", *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, sy. 5, İstanbul 1334, s. 36; "Ezan Hakkında Kanun", *SR*, IV/82 (1950), s. 100-106; "Büyük Millet İnkılâbı Karşısında", a.e., IV/84 (1950), s. 140-141; Yusuf Ziya Çağlı, "Ezan Meselesi Hakkında", a.e., XIII/320 (1961), s. 307-308; Abdülkadir İnan, "Hafız Yaşar ve Türkçe Ezan", *TK*, VI/62 (1968), s. 131-132; "Ezan", *TA*, XVI, 67.

HALİS AYHAN — MUSTAFA UZUN

□ EDEBİYAT. Divan edebiyatı sahasına ait eserlerde ezan hakkında müstakil şiirlere rastlanmamakla birlikte konuyla ilgili bazı unsurlar çeşitli mısra ve beyitlere girmiştir. Ezan Batılılaşma sürecinin başladığı, din duygusunun giderek zayıflamaya yüz tuttuğu Tanzimat döneminden sonra çeşitli şiir ve yazılara konu teşkil etmiş, dinî ve millî yönleriyle işlenmiştir. Ezan ayrıca günün başlangıcını ve sona erişini anlatan tabiat tasvirlerinin pitoresk manzaraları içinde ümit, ürperti, melâl ve hüzün gibi duyguların yoğunlaştığı şiirlerde bir motif olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni Türk edebiyatında ezanla ilgili manzumelerin başında Mehmed Âkif'in, "Zaman geçmez ki yüz binlerce kalbin vecd-i sekrânı / Zeminden yükselip göklerde vahdet-zâr-ı yezdânı" beytiyle başlayan "Ezan-

lar" adlı şiiri gelir. İki bölümden meydana gelen bu şiirin ilk bölümünde şair ezan nağmeleriyle inleyen gökyüzü altında uyanarak güne bu ilâhî sadanın rehberliğiyle başlayan müslümanları tasvir eder. İkinci bölümde ezan sesini taşıyıcılara bile tesir eden ney sesine, minareleri de sür-ı İsrâfîl'e benzettir. Mehmed Âkif ezanın din, vatan ve millet için taşıdığı değeri ayrıca İstiklâl Marşı'nın, "Bu ezanlar ki şehadetleri dinin temeli / Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli" mısralarında ortaya koymuştur.

Tevfik Fikret'in, "Allahü ekber... Allahü ekber... / Bir samt-ı ulvî gûyâ tabîat / Hâmûş hâmûş eyler ibâdet" mısralarıyla başlayan "Sabah Ezânında" adlı on iki mısralık şiiri sabah ezanından alınan ilhamı aktettiren güzel bir örnektir. Tevfik Fikret'in dinî hislerinin kuvvetli olduğu gençlik yıllarında yazdığı bu şiirde dini tabiatla hissedilen bir tablo gibi canlandırma duygusu açıkça görülmektedir. Hayatının sonlarına doğru Mehmed Âkif'e reddiye olarak yazdığı ünlü "Molla Sîrât'a" adlı şiirinde ise, "Ben de âşık-tım ezan nağmesine / Bir koşardım ki o Allah sesine" beytinde olumsuz bir ifadeyle de olsa ezanın kendi üzerinde bıraktığı etkiyi belirtmektedir.

Ahmed Hâsim, ilk eserlerinden biri olan "Allahü Ekber" adlı dört kıtalık şiirinde bir sabah vaktini tasvir ettikten sonra okunmaya başlanan ezanları anlatır ve şöyle der: "O demde nûr-ı hidâyet, sadâ-yı yezdânî / Eder bu rûhumu mevkûf-ı vecd ü istiğrâk / Bütün mehâsin-i âlem olup gözümde uzak / Sücûd-ı şûkr ile terkeylerim bu dünyâyı".

Ezanın toplum hayatında taşıdığı mânâ üzerinde ayrı bir dikkat ve ilgiyle duran Yahya Kemal, "Emr-i bülelensin ey ezân-ı Muhammedî / Kâfi değil sadâna cihân-ı Muhammedî" beytiyle başlayan "Ezân-ı Muhammedî" adlı gazelinde cihan semalarını inleyen ezânı düşünerek fetih duyguları içinde ezanla fetih ve zafer arasındaki münasebeti ortaya koyar. "Ra'd-ı tekbîr kopup gitmelidir bang-i ezân / Dâr-ı küffârda meşhûr kenîsâya kadar" beytinin yer aldığı "Gedik Ahmet Paşa'ya Gazel"de de aynı duyguları dile getirir. Şair, Türk ordusunun başarısı için 30 Ağustos Zaferi'nden birkaç gün önce kaleme aldığı münâcât mahiyetindeki kıtasında, "Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmin / Gâlib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın" mısralarında ezanı yine bu vasıflarıyla anmıştır.

Yahya Kemal'in "Ezan ve Kur'an" ve "Ezansız Semtler" adlı makalelerinin yeni Türk nesri içinde ayrı bir yeri vardır. Birinci makalede, "Kökü mâzîde olan âtîyim" mısraında ifadesini bulan bir anlayışla mâziyi ve mâzinin değerlerini yaşadığı zamana ve hatta geleceğe taşımak gerektiği düşüncesini öne sürerken bu değerler arasında ezan ve Kur'an sesine önemli bir yer verir. Bunları muhteşem mimarının müstesna dekorları içinde, Ayasofya'nın minareleriyle Hırka-i Saâdet Dairesi duvarlarından akse-den ilâhî ve ebedî sesler olarak şöyle tavsif eder: "Bir gün Ayasofya minaresinden ezan okunduğunu işittim. 857 senesinin o sabahından beri asırlarca günde beş defa okunmuş olan bu ezan hâl-i vâkî' idi. Bu ezanı dinlerken Fâtih'i asıl mânasıyla ilk defa idrak ettim... Gezintilerimde bir hakikat keşfettim. Bu devletin iki mânevî temeli vardır: Fâtih'in Ayasofya minarelerinden okuttuğu ezan ki hâlâ okunuyor. Selâm'ın Hırka-i Saâdet önünde okuttuğu Kur'an ki hâlâ okunuyor".

Ezan okuma İslâm dünyasında fetih ve zaferlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Nitekim Mekke'nin fethinden beri ele geçirilen her beldede yapılan ilk uygulamalardan biri, fetih müjdesini her tarafa duyurmak üzere yüksek bir yerde ezan okumak olmuştur (*DİA*, VI, 152). Bâkî'nin meşhur Kanûnî Sultan Süleyman Mersiyesi'ndeki, "Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin / Nâkûs yerlerinde okuttun ezanları" beyti bu uygulamanın divan şiirine aksetmiş bir ifadesidir.

Yahya Kemal'in, 1922 yılının Martında işgal altındaki İstanbul'un kasvetli havası içinde bir istiklâl müjdesi vericesine yazdığı "Ezan ve Kur'an" adlı makalenin arkasından yayımladığı "Ezansız Semtler"de, doğarken kulağına ezan okunan Türk çocuklarının millî ve mânevî terbiyenin ilk esasını bu ezan sesinden aldıklarına dikkat çekmektedir. Makalede müslüman semtlerinde camilerin gölgesinde oynayan, beş vakitte okunan ezan sesinin büyüleyici nağmelerini dinleyerek yetişen çocukların mutluluğu ile ezansız semtlerde alafranga terbiye ile yetişen çocukların bedbahtlıklarına, mahrumiyetlerine ve bu sebeple uğradıkları mânevî kayıplara işaret edilmektedir. Meselenin pedagojik, psikolojik ve sosyolojik yönlerini ön plana çıkaran bu yazı Yahya Kemal'in şahsî tecrü-

belerinin ışığı altında şu hükümle sona ermektedir: "Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübârek muhitten çok sonra ayrıldık, biz böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri hatırlamayacaklardır".

Mithat Cemal Kuntay'ın, "Tutulur hâle gelip taştâ sükûn, dağda sükût / Başı koyunda gömülmüş, düşünürken melekût // Koptu birden bire bir ses: Bu semâ hâdisesi / Gecenin yatsı ezânındaki hicranlı sesi" mısralarıyla başlayan "Bir Ezan Sesi" adlı dokuz beyitlik manzumesi de burada zikredilmelidir.

Aka Gündüz'ün "Ezan Vakitleri" adını taşıyan yirmi dört mısralık şiirinde, Kafkasya köylerinde kaval sesleri ve kuzu melemeleri arasında "bir yeşil nur ile başlayan her geceyi" emniyet ve huzur verici bir ses halinde kuşatan akşam ezanları tasvir edilmektedir.

Ziya Gökalp'in 1908 yılında Diyarbakır'da "Köylü Şiirleri" başlığıyla kaleme aldığı şiirler arasında bulunan on dört mısralık "Ezan" manzumesi, ezan sesinin millî ve mânevî değerler arasındaki yerini belirtmeye yönelik didaktik bir parçadır. Onun Türkçülük ideolojisi doğrultusunda 1918'de yazdığı "Vatan" adlı şiirinde geçen, "Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur / Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın" mısralarında ifadesini bulan ezanın Türkçe okunması fikri Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra uygulama sahasına konulmuş ve ezan on sekiz yıl kadar Türkçe okutturulmuştur. Bu dönem İsmet Özel'in, "Binlerce yılın yabancı bir ses / Değdi minarelere: Tanrı uludur. Tanrı uludur / Polistir babam, Cumhuriyet'in kuludur" mısraları ile edebiyata yansımıştır.

Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda Halide Nusret Zorlutuna, Necip Fazıl Kısakürek, Arif Nihat Asya, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ali Ulvi Kurucu, Sezai Karakoç gibi şairler şiirlerinde ezan temasını işleyen beyit ve mısralara yer vermişlerdir. Bunlar arasında Halide Nusret Zorlutuna'nın "Bir Ezan Sesi" adlı şiiri, Mütareke yıllarının işgal altındaki İstanbul'unda duyulan bir ezan sesinin şairin tahassüslerini aktarması bakımından kayda değer bir manzumedir.

Ali Ulvi Kurucu'nun ezanın aslî şekliyle yeniden okunmaya başlandığı yıllar-

da kaleme aldığı "Medîne-i Münnevverede Bir Sabah Ezanı" adlı yazısında (*İslâm'ın Nuru*, sy. 11, s. 19-20; sy. 13, s. 38), Medine'de Harem-i şerif'in meşhur müezzinlerinden Mahmûd Nu'mân'ın okuduğu ezanı dinlerken daldığı düşünceler anlatılır. Kurucu bu ezanla, Bilâl-i Habeşî'nin Medine'de okumaya başladığı, fakat tamamlamadığı son ezanı arasında, Mehmed Âkîf'in "Ezanlar" şiirinden de bazı mısralar aktararak bir bağ kurar. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Şam'a hicret eden Bilâl-i Habeşî rûyasında Resûl-i Ekrem'i görür ve onun, "Bilâl, bizi ziyaret etmez oldun!" sitemi üzerine Medine'ye geri döner. Ali Ulvi Kurucu yazısında, Hz. Bilâl'in Medine'ye dönüşünde okuduğu ve, "Eşhedü enne Muhammeden resûlullah" derken düşüp bayıldığı bu ezanı his ve heyecan dolu bir lirizm içinde anlatır. İsmail Lütfi Çakan, Bilâl-i Habeşî'nin bu son ezanını dinî edebiyatımızın örnek mensur parçaları arasında yer alabilecek güzellikteki "Ehadden Ekbera" adlı yazısında ayrıca işlemiştir (*Altınoluk*, I/3, s. 7-8).

Ezan hem kelime hem de mefhum olarak taşıdığı davet mânasıyla, Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye âzalarından Şerif Saadeddin Paşa tarafından 1919 Martında sadece iki sayı yayımlanabilen dinî bir dergiye de ad olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

Mehmed Âkîf Ersoy, *Safahat* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991, s. 91-93; Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (Ankara 1953), İstanbul 1986, s. 608, 704; Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgarı*, İstanbul 1962, s. 71, 140; a.mlf., *Aziz İstanbul*, İstanbul 1964, s. 118-124; Fevziye Abdullah Tansel, *Servet-i Fünûn ve Son Devir Edebiyatında Dinî Şiirler*, Ankara 1962, s. 12, 38; Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, İstanbul 1971, s. 121-122; Rıza Akdemir, *Dinî ve Millî Şiirler Antolojisi*, Ankara 1991, s. 294-295, 318-319; Sadık Albayrak, *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Meşihat Şeriat Tarikat Kavgası*, İstanbul 1994, III, 9, 10, 12, 13; Ali Ulvi Kurucu, "Medîne-i Münnevverede Bir Sabah Ezanı", *İslâm'ın Nuru*, sy. 11, İstanbul 1952, s. 19-20; a.e., sy. 13 (1952), s. 38; İ. Lütfi Çakan, "Ehadden Ekbera", *Altınoluk*, I/3, İstanbul 1986, s. 7-8; a.mlf., "Ezan, Müezzinlik ve Hz. Peygamber'in Müezzinleri", a.e., IV/63, İstanbul 1991, s. 16-18; IV/64 (1991), s. 31-32; IV/65 (1991), s. 33-34; Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, VI, 152.

MUSTAFA UZUN

□ MÜSİKİ. Ezan, dinî müsinin cami müsikisi formlarının en önemlilerindenidir. İcrası bakımından dış ve iç ezan olmak üzere ikiye ayrılır.